

NÉMETH ZOLTÁN

Erotikus szöveggép

DE SADE MÁRKI ÉS JUHÁSZ FERENC

Bevezetés

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek legelején fiatal egyetemistaként többek között Arthur Rimbaud, Lautréamont, Rainer Maria Rilke, Paul Celan, Vladimír Holan, Tandori Dezső mellett Donatien Alphonse François de Sade márki és Juhász Ferenc is kitüntetett figyelemmel követett költőim közé tartoztak. Akkoriban ez nem okozott számomra problémát, most azonban itt meg kell állni. Juhász Ferenc és de Sade márki? Ez komoly? A köztudatban és a recepcióban ennyire eltérő karakterűnek elkönyvelt szövegvilágok kapcsán jogosan vetődik fel az állítás, hogy tizenkilenc-húszévesen talán valami zavar lehetett az olvasási szokásaimban és ízlésvilágomban. A zavar tovább folytatódik, sőt fokozódik most, harminc évvel később is, hiszen tanulmányomban Sade felől, a sade-i szövegvilág felől fogom Juhász Ferencet, illetve a Juhász Ferenc-i szövegvilágot olvasni. Pontosabban: a következőkben a Juhász Ferenc-i szövegalkotást az erotikus szöveggép képzete felől próbálom értelmezni. A főként retorikai jellegű vizsgálatban az érett Juhász Ferenc költészete ezek nyomán olyan fogalmak kontextusába kerül, amelyek monstruózus hibrid nyelvi gépezetként mutatják be költészetét.

Nyelvteremtő költészet

Talán nem kockáztatunk meg túl merész megállapítást, ha kijelentjük, Juhász Ferenc költészete, legalábbis az 1960-as évek óta, a magyar irodalomban azok közé tartozik, amelyek legmesszebbre rugaszkodtak el a beszélt, természetes nyelvhasználattól. Művei mintha azt az – orosz formalistákra jellemző – elvet demonstrálnák, amely a köznyelvet élesen elválasztja a líra nyelvétől. Juhász Ferenc verseinek nyelve rendkívül erőteljesen különbözik el a hétköznapi nyelvhasználattól, a szó kemény értelmében vett nyelvteremtő költészetnek nevezhetjük.

A Juhász Ferenc-i nyelvnek ez a jellegzetessége, az tehát, hogy új nyelvet alkotott a költészet számára, Roland Barthes Sade-ról alkotott véleményével állítható párhuzamba. Barthes Sade, Fourier és Loyolai Szent Ignác kapcsán beszél az említett szerzőkről mint „Logotétákról”, „a nyelv feltalálói”, műveiket értelmezve egy új, „mesterséges”, „nem kommunikációs” nyelvről, „amelyet áthat a természetes nyelv (...), ám csak a Szöveg szemiológiai meghatározásának tárul fel.”¹

A Juhász Ferenc-i nyelv és mondat, elsősorban zsúfoltsága miatt, tökéletesen alkalmatlan a hétköznapi használatra. Már a *Gyermekdalok* felütése, első mondata is jelzi ezt:

¹ Roland Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*. ford. Ádám Péter, Romhányi Török Gábor, Osiris, Budapest, 2001, 8.

„A páfrány-erdő zöld kristály-tollai, a szőrös zöld-tollú kristály-gerendák, a kristály-szűrű ágak, erek, erecskék, üveg-izom recék, az óriás növényi éjjeli halálfejes-lepke-csápok, az iszonyú szőr-legyezők, rezgő zöld szőr-csipke-tollak, növénylepkéfej tollbóbita-óriások zizegő, rezgő, üvegszőrös sűrűsége, a kristálykő-szemű moha-lepkék, a zöld bunda-koponyájú csönd növénycsipke tollú csótárai rezegtek...”²

A bevezető többszörös mondatnak csak a hatodik sorában jelenik meg az első állítmánya, s az azt megelőző, jelzőkkel bőven ellátott felsorolás alanyai úgy kerülnek elő, hogy eldönthetetlen, egyetlen alanyról van-e szó, hogy tehát a tollak, gerendák, ágak, erek, erecskék, recék, csápok, legyezők, tollak, óriások sűrűsége, a lepkék, a csönd csótárai ugyanarra a jelöltre vonatkoznak-e, vagy mind önálló jelölt. Hogy tehát a rezgés jelölőkkel bőven ellátott egyetlen jelöltre vonatkozik-e, vagy tizenkét különböző jelöltre, esetleg a kettő közötti mennyiségre. A jelölő és jelölt közti viszony elbizonytalanítása a természetes nyelvhasználat egyértelműségeire törekvésével áll szemben.

Az erotika grammatikája

Az előző idézet azonban nemcsak szemantikailag, hanem vizuálisan is jelentésszerű. A kötőjelek poétikájáról van szó. Juhász Ferenc költészetének kötőjeleiről külön tanulmányt lehetne írni, és egy Sade felőli olvasat számára a Juhász Ferenc-szövegek kötőjeleit alapvető egységként kell kezelni. Kiindulópontunk az a paralelizmus, amely Sade szövegeit és Juhász Ferenc költészetét párhuzamba állítja. Barthes hívja fel a figyelmet arra, hogy Sade műveiben „Az erotikus rendszert olyan egységek alkotják, amelyeket Sade gondosan meghatározott, sőt nevet is adott nekik. A legkisebb egység a *pozitúra*; ez a legegyszerűbb kombináció, amelyet egyáltalán el lehet képzelni; a pozitúra valójában meghatározott tevékenységet egyesít azzal a testrészsel, amelyre e tevékenység irányul...”³ A pozitúráktól magasabb szintű egységet hoznak létre a *műveletek*. A művelethez több résztvevőre van szükség, és két típusa létezik: a) a *figura*, amely pozitúrák egyidejű együtteséből áll, és képként jelenik meg; b) amikor viszont az időbeli egymásutánosság közegében teljesebben ki a pozitúrák, *epizód*ról beszélünk.

A rendszer harmadik, legösszetettebb szintjét a *jelenet/szeánsz* hozza létre: „Végül – írja Barthes – a lehető legnagyobb egységet az egyre növekvő és egymást követő műveletek alkotják az erotika grammatikájában: ez a jelenet vagy a szeánsz. És amikor vége a jelenetnek, folytatódik a történet vagy a filozófiai kiselőadás.”⁴

Ami Sade szövegeiben az emberi test, az Juhász Ferenc verseiben a szó teste. A Juhász Ferenc-i poétika hasonló stratégiával él, mint a sade-i szövegformálás:

1. Juhász Ferenc verseiben a legkisebb egység, a pozitúra, a legegyszerűbb kombináció: amikor két szó összekapcsolódik. Minden szónak két vége van, és a szavak vagy előlről, vagy hátulról, vagy mindkét oldalukról kapcsolódhatnak egymáshoz, szóhernyókat hozva létre: „vizipókok üveg-küllős, atom-gömb-szerkezet-modell-árnyékú csontváz- / kerekeivel...”⁵

² Juhász Ferenc, *Gyermekdalok*, in uő: *A mindenség szerelme. Titkok kapuja*, Szépirodalmi, Budapest, 1972, 84.

³ Barthes, i. m., 36.

⁴ Uo. 37.

⁵ Juhász, i. m., 97.

„kőcsipke-pisai-ferde- / tornyával...”⁶ A szavak üzekedésének vizuális jele gyakran kiemelődik és jól látható: ezek a kötőjelek a szavak poétikus közösülésére, sade-i terminológiával élve, „baszására” hívják fel a figyelmet.

Idézzük fel még egyszer a *Gyermekdalok* első sorait:

„A páfrány-erdő zöld kristály-tollai, a szőrös zöld-tollú kristály-gerendák,
a kristály-szűrű ágak, erek, erecskék, üveg-izom recék, az óriás
növényi éjjeli halálfejes-lepke-csápok, az iszonyú szőr-legyezők,
rezgő zöld szőr-csipke-tollak, növénylepkefej tollbóbita-óriások
zizegő, rezgő, üvegszőrös sűrűsége, a kristálykő-szemű moha-lepkék,
a zöld bunda-koponyájú csönd növénycsipke tollú csótárai rezegtek, a zöld-...”⁷

A természetes nyelvben és akadémiai helyesírásban ezeknek a kötőjeleknek nincs helyük – vagyis szövegbe írásuk plusz – vizuális és szemantikai – információt közvetít. A hat sorban tizenöt kötőjel található, amelyek összetételre, pozitúrára utalnak, hívják fel a figyelmet – közben ennél jóval több összetett szó található a hat sorban – összesen húsz.

2. A pozitúrától eggyel magasabb szinten áll a művelet: ez Juhász Ferenc verseiben a felsorolás retorikai alakzatát jelenti, olyan szerkezetek ismétlődését, amelyek nem viszik tovább a grammatikai sztorit, hanem megállítják azt az ismétlődés kéjes rendszerével. Ennek két altípusa, a figura és az epizód: a versekben epizódnak azt nevezhetjük, amikor grammatikai értelemben statikus ismétlődésekről van szó, tehát például egy jelző-jelzett szó szerkezet ismétlődik meg; epizódról pedig akkor beszélhetünk, ha az ismétlődés grammatikai „ideje” túlmutat az ismételt szerkezeten – tehát a jelző-jelzett szó szerkezet után jelző-jelző-jelzett szó szerkezet ismétlődik – mikor is az ismétlés tényére a felsorolás és például a jelzett szó végén található azonos rag utal:

„...az arany-álarc, a gumi-álarc, a
moha-álarc, a pamut-álarc, a tűz-álarc, a ragacs-álarc, a szőrbunda-álarc,
a kristály-álarc, arcán újra a csigabigatest-húsbársonyú csillogó buta közöny...”⁸

3. A szeánsz vagy jelenet ezeknek a figuráknak és epizódoknak az egymást követő csoportjaiból jön létre. Ez a típusú szeánsz Juhász Ferenc verseiben gyakran oldalakon át húzódik, és sok esetben a mondatvég zárja le, a narrátor egy új nézőpontjának adva teret. Az egymást követő szeánszok közti nyelvi tér jelzése éppen ezért kevésbé poétikus, élesen elválik a Juhász Ferenc-i szövegalkotás zsúfoltságától, szóhernyóitól: „aztán lépett egyet! Most látszott csak...”⁹ „Mert most újra hallotta azt a hangot, újra hallotta azt a tiszta / hangot, tisztábban, mint amikor...”¹⁰

A Juhász Ferenc-féle szövegalkotásra jellemző az, amit Angyalosi Gergely állít Sade hatvanas évekbeli recepciójáról, Blanchot, Foucault és Barthes Sade-olvasatairól, hogy tehát „az isteni márki” írásmódjában vélték megelni „az érzékiség és a szellem egyetlen, önmagát generáló aktusban való példátlan összeolvadását. Olyan diskurzus-gépezetnek tekintették a *Justine*

⁶ Uo. 97.

⁷ Uo. 84.

⁸ Uo. 88.

⁹ Uo. 88.

¹⁰ Uo. 90.

szerzőjét, amelynek működése közben sikerült felszámolnia azt a széttagoltságot, amelyet a lelki-szellemi, illetve animális-érzéki szint metafizikai oppozíciója jelent.”¹¹ Juhász Ferenc költészetének szóösszetételeiben, szóhernyóiban olyan hibriditásra lehetünk figyelmesek, amely egyrészt a játékban, összetételben, aktusban részt vevő szavak teljes nyitottságának állításában, másrészt a jelentéshatárok totális eltörlésében érdekelt. Nyitottságról van szó, hiszen minden szó bármely más szóval képes kapcsolatba, aktusba lépni, lehetőséget kap sokféle formációt, pozitúrát kialakítani. A Juhász Ferenc-költészet „szó-szörnyetegei” éppen ezért a legkevésbé sem szörnyetegek, hanem a határok nélküli hibriditás aktusában szerepet kapó szabad résztvevők, amelyek az aktus során egyúttal lemondanak saját jelentéseik egy részéről, és valami teljesen új, addig soseml volt, nem létező jelentésnek kínálnak testet, lehetőséget.

A szavak promiszkuitásáról van tehát szó. És ebből következően a szavak szabad, gátlástalan, hibriditásban való létezéséről, mely megannyi hapax legomenont szülhet. Juhász Ferenc költészete voltképpen a hapax legomenonok poétikája, kijelentései pedig ezáltal rendre kívül kerülnek a rögzített jelentések határain.

Az aktus és a szülés, tehát a szavak egymásba kapcsolódása és új jelentések szülése jeleníti meg ennek a költészetnek az extatikus létmódját. A Juhász Ferenc-i extatikus írás vég nélkül párosítja a szavakat. A végeredmény a hapax legomenonoknak egy olyanfajta játéka, szinte egész az olvashatatlanságig, amely a kortárs költészetből (talán csak) Parti Nagy Lajos lírájával rokonítja Juhász Ferenc líráját.

A szabad, gátlástalan, korlátlan nyelv áradásával szembesülünk e költészet olvasásakor. Mint Gulyás Gábor említi, Sade-nál a libertinusok szabadok, mert „nincsenek börtönben, s nem is rettegnek a büntetéstől (mint ismeretes, Helvetius ezt a két kritériumát szabta a szabadságnak).”¹² Éppen ez a szabadság, a szavak szabad párzása miatt állítható, hogy a Juhász Ferenc-i nyelv erotikus, még akkor is, ha a szavak szemantikai szintjén erotikáról szó sincs. Itt – ahogy Széplaky Gerda írja Sade nyelvéről, „a nyelv maga erogén, pontosabban történik vele (és benne) valami, egy *aktus*, amely azonban, közvetlensége okán, minden róla való beszédet csak kívülrekedővé, mesterkéltté, nevetségessé tehet.”¹³ A Juhász Ferenc-i áradó poézis is elsodorja, mesterkéltté és nehézkessé teszi az értelmezői nyelvet. Egyetlen szóösszetételének szemantikai tere is már önálló mikrovers, Weöres Sándor egyszavas verseihez hasonlóan, és ezekből a mikroversekből egyetlen Juhász Ferenc-költeményben több száz, ha nem inkább több ezer található.

Ezek a versek túlmennek minden határon. Teleírják és szétírják a létezést, a szöveghernyók végtelen folyama elborítja az agyat, szinte megőrjítene. Georges Bataille írja Sade-ról, pontosabban a *Szodoma 120 napjáról*, hogy „senki nem tudja úgy végigolvasni (...), hacsak nincs füle a hallásra, hogy ne betegedne bele...”¹⁴ Nem állítom, hogy Juhász Ferenc költészetébe bele lehet betegedni, de hogy túlhalad azon, amit közönségesen emberinek tartunk, az bizonyos. Túlhalad azon is, amit közönségesen versnek tartunk – nincs olyan irodalmi lap, amely 300 oldalas verset közölne. És túlhalad azon is, amit nyelvnek gondolunk. A Juhász Fe-

¹¹ Angyalosi Gergely, *Bevezető*, in *Literatura* 2001/4., 333.

¹² Gulyás Gábor, *Mindent szabad, ami tilos. A szabadság aszimptótája Sade-nál*, in *Literatura* 2001/4., 374.

¹³ Széplaky Gerda, *Szégyen és erotika*, in *Literatura* 2001/4., 378.

¹⁴ Georges Bataille, *Az irodalom és a Rossz*, ford. Dusnoki Katalin, Nagyvilág, Budapest, 2005, 143.

renc-i szövegenerátor egyik jellegzetessége éppen ebben a túlhaladásban, illetve túlzásban figyelhető meg.

Roland Barthes-hoz térhetünk vissza újra, aki azt írja: „Csak mostanában kezdünk ráeszmélni, hogy a nyelvi szabályok felrúgása ugyanolyan romboló hatású, mint az erkölcsi szabályoké, és hogy a »költészet«, mivel lényegazonos a nyelvi szabályok megszegésével, mindig is a tagadás művészete.”¹⁵

Befejezés

Mégis, mindennek ellenére Juhász Ferenc és de Sade írásainak van egy nagy különbsége: amíg Sade a bűn filozófusa és regényírója, addig Juhász Ferenc a humánus költője. De ez már legyen Juhász Ferenc költészetének a gondja.

¹⁵ Barthes, i. m., 42.